

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:378

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ладиченко В.В., д.ю.н., професор

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена дослідженню конституційного права як науки, його місця і ролі серед юридичних наук, розглядаються проблемні питання викладання дисципліни конституційне право відповідно до кредитно-модульної системи.

Ключові слова: право, юридична наука, конституційне право України, державне право, свобода особистості, право на освіту.

Ладиченко В.В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ / Национальный университет биоресурсов и природоиспользования Украины, Украина

Статья посвящена исследованию конституционного права как науки, его места и роли среди юридических наук, рассматриваются проблемные вопросы преподавания дисциплины конституционное право в соответствии с кредитно-модульной системой.

Ключевые слова: право, юридическая наука, конституционное право Украины, государственное право, свобода личности, право на образование.

Ladychenko V.V. METHODOLOGICAL MATTERS OF CONSTITUTIONAL LAW ON THE MODERN STAGE / National university of life and environmental sciences of Ukraine, Ukraine

The article is devoted research of constitutional law as sciences, his places and roles among legal sciences, the problem questions of teaching of discipline are examined constitutional law in accordance with the credit-module system.

Key words: law, legal science, constitutional law of Ukraine, public law, individual freedom, right to education.

Розвиток правової освіти в Україні викликаний необхідністю створення сприятливих умов для самореалізації та вільного розвитку особистості; подолання відчуження індивіда від держави; формування активної життєвої позиції особи в громаді, суспільстві, державі; збереження соціальної і політичної стабільності в Україні; додання стереотипів, упередженості, нетерпимості та інших проявів тоталітарного минулого.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливим завданням є зміцнення його демократичних основ та утвердження демократичних традицій. Передумовою успіху в цій справі є створення розвинутого громадянського суспільства, яке покликане стати гарантом демократії та прогресу. Участь кожного громадянина в суспільному житті, його висока правова культура є невід'ємною умовою функціонування демократії. Стратегічний напрям суспільних змін в Україні зафіксовано в Конституції України. Зокрема, у статті 3 людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, і недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Стаття 23 Конституції орієнтує на ціннісний ідеал сучасного українського суспільства. Так, з одного боку, громадянин реалізує своє право на вільний розвиток особистості, а з іншого, він поважає право на вільний розвиток інших людей та має відповідні обов'язки перед суспільством. Ці положення мають визначальний методологічний характер для здійснення гуманізації освіти та формування правової культури суспільства.

Як бачимо, нинішній етап формування українського суспільства потребує висунення на перший план справи якісної юридичної освіти. Нове українське суспільство потребує ґрунтовного вивчення права, розуміння його як самостійної, самобутньої, унікальної ланки в процесі буття та розвитку людства. Таке навчання має починатися з розуміння сутності права як своєрідного

феномена, що здатний регулювати суспільні відносини за будь-яких умов. Як справедливо визначає С.С.Алексєєв: «Право одвічне та на все життя» [1, 593].

Тому, на нашу думку, сьогодні юридична наука і практика стоять перед необхідністю вдосконалення системи ціннісних орієнтирів суспільства, суттю та стрижнем яких повинно стати право. Розробляючи основні напрямки реформи сучасної системи вищої юридичної освіти, необхідно передбачити включення нових підходів до праворозуміння до змісту сучасної вищої освіти. Слід враховувати використання принципово нової методології, а саме – філософської інтеграції знань про державу і право, специфіку правового регулювання суспільних відносин, соціальної спрямованості права, забезпечити висвітлення права із світоглядних позицій [2, 14]. Необхідність змін полягає в трансформації визначальної ідеологічно-філософської парадигми: від тоталітарного догматичного бачення сутності права до формування критично налаштованого до права громадянина. При цьому критика – це не заперечення права, а постійний аналіз його як системи цінностей, що базується на природному праві та розгляд діючої системи законодавства відповідно до природно-правових ідеалів.

Доречно в цьому контексті навести слова А.Лінкольна: «Уряд народу, з народу і для народу». Це означає, що народ має право контролювати власний уряд. Але це право народів ні до чого, якщо люди не матимуть достатніх знань і навичок, аби чинити такий контроль, а також позбавлені рис вдачі, необхідних для сумлінного здійснення такого контролю.

Динамічний розвиток правової системи української держави постійно вимагає переосмислення змісту і структури викладання деяких юридичних дисциплін. Серед особливо проблемних з цього погляду юридичних дисциплін, безсумнівно, варто виділити конституційне право. Це пояснюється обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. По-перше, конституційне право як галузь у системі права будь-якої держави займає провідне місце внаслідок змісту регульованих відносин, що складаються в сфері формування, організації і здійснення влади, її взаємин із громадянином. По-друге, основним джерелом галузі є Конституція – нормативно-правовий акт, що володіє верховенством стосовно всіх інших джерел права. По-третє, сутнісні зміни суспільного устрою України, її державного статусу призвели до необхідності перегляду багатьох категорій, теорій і інститутів конституційного права – галузі, що закріплює основи конституційного ладу. І, нарешті, очевидна значимість конституційної культури для юристів будь-якої спеціалізації, тим більше тих, що працюють в органах державної влади.

Безсумнівно, перераховані далеко не всі фактори, що підтверджують важливу роль конституційного права як навчальної юридичної дисципліни, але і вони свідчать про необхідність зміни підходів до структури, змісту і спрямованості курсів конституційного права, послідовності і методики викладання матеріалу, форм його вивчення. На наш погляд, необхідно ставити питання про перегляд концепції викладання конституційного права, перехід до модульної системи його викладання. Це дозволить ефективно використовувати навчальні години, сприятиме глибшій спеціалізації викладачів, спонукає студента до серйозної самостійної роботи, оптимізує навчальний процес у цілому. Варто помітити, що останнім часом намітилася тенденція до вирішення поставленої проблеми, але запропоновані заходи носять половинчастий характер, не охоплюючи проблему в цілому. Алгоритми вирішення яких проблем варто виробити? Насамперед, слід уточнити назву навчальних дисциплін, що входять до конституційного права: форма визначає зміст. Як відомо, назва навчальних дисциплін впливає з найменування відповідної галузі і науки. У наш час для позначення цієї галузі права і науки використовуються найменування: «державне», «конституційне», «конституційне (державне)». Дана проблема була об'єктом наукової суперечки в дорадянській державно-правовій літературі [3], у радянському державознавстві [4], остаточно не вирішена вона і зараз. У результаті цього в конституційному праві в наявності значна строкатість найменувань навчальних курсів, підручників і посібників, назв кафедр вузів. Аналіз змісту дискусії по даній проблемі дозволив виявити кілька напрямків руху наукової думки в пошуках аргументів на захист того або іншого підходу. Насамперед, і ця точка зору зустрічається найбільш часто, розбіжності виникають у визначенні обсягу правового регулювання розглянутої галузі права. Прихильники широкого бачення предмета державного права відносять до нього не тільки устрій держави, але і державне управління, значно розширюючи галузь державно-правового регулювання. Подібна точка зору існувала й у дореволюційній, і в радянській науці, що

характеризувалася розумінням всеохоплюючої ролі держави в суспільстві, поширенням державної влади як на вищі, так і на місцеві рівні управління. У результаті було жорстко визначено найменування галузі як державне право. Слід зазначити, що термін «конституційне право» не відкидався цілком, але застосовувався в основному лише для найменування галузі права зарубіжних країн. Сучасна наука конституційного права не відкидає тенденції розширення предмета правового регулювання відповідної галузі, але зв'язує це з необхідністю правового регулювання різних аспектів устрою і функціонування громадянського суспільства, що спрямовані на охорону його від втручання держави. У результаті зміщуються акценти в розумінні ролі держави у взаєминах «держава – суспільство – людина»: вихідним і найважливішим орієнтиром визнається людина, а суспільство розглядається як основна зв'язуюча ланка між людиною і державою.

Наступний напрямок характеризується неоднозначністю думок про значимість для характеристики галузі і науки, а отже, і для визначення її найменування, істотних сторін суспільного і державного ладу. Мова йде про оцінку основних рис устрою суспільства і держави, закріплених у нормах Конституції. Конституційне право складається і зміцнюється в державі, для якої характерними є широке коло проголошених і гарантованих правом свобод людини, здійснення принципу поділу влади, реальне народне представництво і пряме здійснення народовладдя. З цих позицій даний підхід є універсальним, що дозволяє відбити в назві галузі і науки не тільки формальний, але і змістовний бік предмета регулювання і дослідження. Розвинуте конституційне право можливе лише в конституційній державі, що є реальним втіленням держави правової. Трансформація державного права в конституційне право в цьому випадку лише закономірний наслідок демократичних процесів, що існують у суспільстві і державі. На наш погляд, саме оціночний підхід дозволяє зі значним ступенем упевненості говорити про наявність або відсутність у правовій системі держави конституційного права як галузі і науки. Може бути використаний і ще один підхід – відображення в найменуванні галузі її основного джерела. Думається, що подібний підхід не тільки звужує спектр проблем, що підлягають вирішенню але й у визначених випадках може ввести в оману щодо фактичного змісту розглянутої галузі права. Так, наприклад, радянська Конституція, являючи собою в більшій мірі цінність ідеологічного і політичного документа, ніж вищого правового акта, не могла стати реально діючим, безпосередньо застосовуваним джерелом права і, тим більше, дати ім'я галузі.

Важливе значення при визначенні найменування розглянутої галузі права має формальне і фактичне визначення пріоритету його змісту стосовно таких соціальних феноменів, як держава і право. Якщо доміняючою визнається держава, то відповідна галузь може бути тільки державним правом, і більш нічим іншим. Нормативне ж закріплення ідеї правової держави, підпорядкування держави праву, верховенство Конституції і закону, послідовне забезпечення цих юридичних гасел свідчить про наявність конституційного права. Тільки закріплення і послідовне проведення демократичних основ у системі і механізмі державної влади, у взаєминах влади і людини дозволяють говорити про сформоване конституційне право як галузі права конкретної держави. Зміст представлених у даній статті підходів до питання про найменування розглянутої галузі права свідчить про те, що в якості визначальної повинна використовуватися оціночна концепція в сукупності з аналізом формального і фактичного пріоритету у взаємозв'язку держави і права, однак конкретна держава сама визначає ім'я відповідної галузі свого національного права, керуючись теоретичними й історичними, об'єктивними і суб'єктивними факторами. Для сучасної України нам представляється цілком обґрунтованою назва її провідної галузі – конституційне право України, її припустимо і доцільно використовувати в найменуванні відповідної науки і навчального курсу.

Наступна проблема, що стала актуальною після приєднання України до Болонського процесу, – визначення системи навчальних курсів і послідовності їх викладання. З точки зору науки, визначальним фактором у виділенні відповідних навчальних курсів і послідовності їхнього викладання є елементний склад системи науки конституційного права. Множинність елементів системи науки конституційного права покликана сформувати цілісне уявлення про зміст її основних проблем у процесі викладання однойменних дисциплін. Дана проблема вирішується за допомогою наукової методології забезпечення змістовної єдності правових категорій при їх ідеологічному різноманітті, у формулюванні загальних оцінок. Так, у залежності від

застосовуваного основного методу дослідження можна говорити про теорію та історію конституційного права, порівняльне конституційне право тощо.

Об'єктом пізнання може виступати конституційне право конкретної держави або групи держав, об'єднаних за тією або іншою ознакою, що є підставою для виділення в системі конституційного права відповідних наукових і навчальних дисциплін (наприклад, конституційне право України, конституційне право США і т.п., а також конституційне право постсоціалістичних, соціалістичних держав, конституційне право країн СНД, держав Латинської Америки, скандинавських країн, конституційне право держав англосаксонської правової системи, країн мусульманського права і т.п.). За предметом, цілями і методами їх варто віднести до тієї частини науки конституційного права, яку з визначеною часткою умовності можна назвати особливою частиною конституційного права. Усе більш очевидною стає необхідність при переході на модульну систему викладання виділити в навчальному плані юридичних вузів модуль загального конституційного права, що інтегрує наукові знання про об'єктивні закономірності суспільного розвитку, взаємного впливу конституційно-правових ідей і практики їхньої реалізації. Предмет цього модуля буде вивчатися з позиції загальних принципів, обґрунтованих теоретично і закріплених юридично в позитивному конституційному праві сучасних демократичних держав. Звертання до історії, а також прийоми порівняльного правознавства допоможуть виявити найбільш цінні ідеї, доцільні способи і варіанти організації влади і забезпечення свобод людини, простежити їхнє втілення в конституційних нормах і практиці їхньої реалізації. Варто помітити, що загальне конституційне право як навчальна дисципліна викладалося на юридичних факультетах російських університетів на початку ХХ ст., у дорадянський період. Обґрунтовуючи необхідність відповідного навчального курсу і його предмет, російський вчений Ф.Кокошкін писав: «Загальне державне право не є що-небудь принципово відмінне від права кожного окремого народу; це відомі загальні питання, що вирішуються для всіх цих народів однаково чиним». Оскільки «загальні начала зустрічаються в державному праві кожного народу, то їх зручніше виділити в одну дисципліну, що буде загальним вступом до вивчення конституційного права сучасних культурних народів» [5, 163]. У сьогоденних умовах суть і призначення модулю загального конституційного права відображаються в його найменуванні. Варіантів може бути декілька: конституційне право (загальна частина), загальна теорія конституційного права, вступ до вивчення конституційного права окремих держав. Вивчення конституційного права конкретної держави або групи країн, об'єднаних за тим або іншим критерієм, здійснюється в рамках модулів, присвячених особливій частині конституційного права. У структурі модулів, що відносяться до нього, можна виділити два основні: конституційне право України і конституційне право зарубіжних країн. Устрій нашої держави, відбитий у законодавстві, є предметом модуля конституційного права України. При вивченні відповідної галузі права України застосовуються, насамперед, історико-правовий і формально-юридичний (догматичний) методи. Разом із тим звертання до таких методів, як соціологічний, політико-правовий, порівняльно-правовий, диктується необхідністю показати в історичному і сучасному аспектах вплив на устрій вітчизняної держави і здійснення в ній державної влади, різних факторів, що визначають підвалини і розвиток країни. У викладанні конституційного права України повинно домінувати юридичне начало, при цьому повинно враховуватися, що студенти вже знайомі з теорією конституційного права, а тому основна увага в даному модулі повинна приділятися системному вивченню Конституції України, конституційного законодавства України, юридичним аспектам його застосування, аналізу конкретних норм і відносин, їх оцінці з позиції права, проблемам конституційно-правової відповідальності. Організація і діяльність державних органів України і суспільних інститутів повинна розглядатися з позиції їх конституційно-правового статусу і процедурних правил його реалізації. Взаємини держави й особи мають вивчатися на найвищому рівні правових відносин по забезпеченню індивідуальних свободи від домагань влади, обов'язків останньої гарантувати права людині й участі громадянина в здійсненні влади. Така юридизація конституційного права як навчальної дисципліни, його максимальне наближення до конституційно-правових норм і відносин дозволяють досконало вивчити відповідну галузь вітчизняного права. Однак з'ясування юридичної сторони основних начал устрою України, організації влади не виключає звернення до політичних явищ і процесів, що істотно впливають на конституційне право, додаючи науці, а отже, і навчальній дисципліні характер політичної галузі знання. Таку якість конституційного права варто враховувати у викладанні, але при

цьому важливо «розглядати політичні явища лише з метою встановлення юридичних норм, що визначають організацію та умови діяльності державної влади в політичному союзі» [6, 311].

Навчальний модуль конституційного права зарубіжних країн за задачами і методами також відноситься до особливої частини конституційного права. Оскільки його включено до модульної системи викладання конституційно-правових дисциплін, його викладання повинне здійснюватися по окремих країнах. Вступна частина цього модуля присвячена загальній характеристиці основних тенденцій розвитку конституційного права зарубіжних країн, факторів, що визначають особливості цієї галузі права окремих країн. До неї входять питання класифікації держав за різними критеріями: типом устрою і рівнем соціально-економічного і політичного розвитку (розвинуті країни, соціалістичні, постсоціалістичні держави, країни, що розвиваються й ін.), характерові політичного режиму (демократичний, авторитарний, тоталітарний, посттоталітарний і ін.), типом правової системи (країни романо-германського права, загального права, соціалістичної правової системи, із правовими системами релігійного або філософського характеру). Така класифікація є теоретичною основою для вивчення конституційно-правового розвитку і конституційного (державного) права окремих зарубіжних країн і визначає їх вибір.

Послідовність викладання навчальних модулів – це питання методики. Логіка вивчення предмета дозволяє використовувати обидва можливі шляхи його пізнання: йти від загального до конкретного або навпаки. Мотив доцільності, що орієнтований на задачі повноцінної теоретичної і професійної підготовки студентів юридичних вузів, не повинен допускати багатоваріантності методичного вирішення даного питання. Вивчення розглянутої галузі права сьогодні починається з конституційного права України. На наш погляд, досить обґрунтованим представляється вивчення спочатку модуля загального конституційного права як теоретичної бази для особливої частини конституційного права, що буде викладатися слідом за загальною. Тим більше такий шлях виправданий у зв'язку зі сприйняттям ідеї цілісності науки конституційного права, домовленістю про загальний понятійний апарат. Даний підхід дозволяє закласти концептуальні знання, що розвиваються і конкретизуються в модулях, присвячених конституційному праву окремих країн, виключає невиправдане дублювання.

Викладання модуля загального конституційного права на перших курсах юридичних вузів як вступу в науку конституційного права, метою якого є ознайомлення з теоретичними основами цієї науки, повинно бути розраховане на починаючого слухача, відрізнитися академічністю, узгоджуватися з модулями інших дисциплін, що передбачені навчальним планом. Разом із тим вивчення цього предмета не виключає включення до навчального плану спеціалізації для старшокурсників, що поглиблено вивчають цикл державно-правових наук, спеціального модуля з проблем теорії конституційного права, що може бути запропонований студентам як вибірковий. Основою для його засвоєння будуть слугувати знання, отримані студентами з загального, українського та зарубіжного конституційного права. Зміст такого модуля має відрізнитися більш високим рівнем теоретичних узагальнень і висновків. Черговість викладання модулів вбачається наступною – «Конституційне право. Загальна частина», зміст якого складає загальне конституційне право. За ним повинні викладатися модулі: «Конституційне право України» і «Конституційне право зарубіжних країн». Таким чином, вивчення конституційного права буде побудовано з урахуванням вивчення загального конституційного права, потім особливостей реалізації даних проблем у конституційному праві України, а завершиться вивчення блоком тем з конституційного права окремих зарубіжних країн, наприклад, таких, як США, Франція, Іспанія, Німеччина, Китай, Великобританія. У даному випадку в студентів сформується цілісне уявлення про конституційно-правову дійсність, що має місце не тільки в Україні, але й у світі.

Таким чином, у процесі реформування системи національної юридичної освіти як визначальну мету слід розглядати орієнтацію суспільства на побудову моделі *індивідуальної освіти*, що дозволить уникнути опосередкованого навчання та рутинної перевірки знань та дозволить розвиток спеціалізації та швидку зміну кваліфікаційних вимог. А найголовніше – нові (розроблені та апробовані цивілізованими країнами) технології та форми організації навчального процесу, що складають зміст індивідуалізованих моделей освіти, сприяють формуванню окремих особистостей та цілих груп, що готові присвятити себе не «наполегливому збереженню основних інститутів індустріального масового суспільства –

єдиного співтовариства величезних корпорацій, загальних профспілок, загальної системи освіти, а плідній праці по будівництву особистісно орієнтованого суспільства» [7, 67-68]. І з цим важко не погодитися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / Алексеев С.С. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 748 с.
2. Кремень В. От «киосковой» психологии – к образованию в течение жизни / В. Кремень // Зеркало недели.– 1 февраля 2003. – С. 6.
3. Лазаревский Н.И. Русское государственное право / Н.И. Лазаревский. – [4-е изд.] – Петроград: скл. изд.: кн. маг. "Право", 1917. – Т. 1. – 1917. – 242 с.
4. Барабашев Г.В. Советское государственное право: учебник [для вузов по спец. "Правоведение"] / Г.В. Барабашев, Р.Ф. Васильев, Л.Д. Воеводин и др.; [под ред. Кравчука С.С.]. – М.: Юрид. лит., 1980. – 629 с.
5. Кокошкин Ф.Ф. Лекции по общему государственному праву / Ф.Ф. Кокошкин; под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М.: Зеркало, 2004. – 260 с.
6. Свешников М.И. Очерк общей теории государственного права / М.И. Свешников. – Санкт-Петербург: К.Л. Риккер, 1896. – 311 с.
7. Тоффлер Елвін. Третя Хвиля / Елвін Тоффлер.; [пер.з англ. Євса А.]. – К.: Видавничий дім "Всесвіт", 2000. – 475 с.

УДК 352: 342.7(477)

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Абасов Г.Г., к.ю.н., начальник служби охорони громадського порядку

Сімферопольське міське управління ГУ МВС України в АР Крим

Стаття присвячена визначенню та загальнотеоретичній характеристиці основних принципів конституційно-правового гарантування прав місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: права місцевого самоврядування, гласність, народовладдя, демократизм, соціальність, рівність, самостійність, конституційний лад.

Абасов Г.Г. ПРИНЦИПЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО ГАРАНТИРОВАНИЯ ПРАВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ / Симферопольское городское управление ГУ МВД Украины в АР Крым, Украина

Статья посвящена определению и общетеоретической характеристике основных принципов конституционно-правового гарантирования прав местного самоуправления в Украине на современном этапе государственного строительства.

Ключевые слова: права местного самоуправления, гласность, народовластие, демократизм, социальность, равенство, самостоятельность, конституционный строй.

Abbasov G.G. PRINCIPLES OF CONSTITUTIONAL-LEGAL GUARANTEEING OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE / Simferopol city government of main government of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Crimea, Ukraine

Article is devoted to the definition and general theoretical description of the basic principles of constitutional law guaranteeing of the rights of local self-government in Ukraine at the present stage of nation-building.

Key words: local government law, transparency, democracy, sociality, equality, independence, constitutional order.

Становлення та розвиток місцевого самоврядування є одним із пріоритетних напрямків реформування всієї системи публічної влади в Україні. Даний процес багато в чому є суперечливим, непослідовним, він пов'язаний із відсутністю чіткої концепції перетворень.